

چشم‌انداز توسعه فرهنگی ایران در افق بیست ساله

• حجت‌الاسلام والمسلمین محمد سالار*

چکیده

در این مقاله، به ارائه تعاریف، مفاهیم و کلید واژه‌هایی چون فرهنگ، توسعه‌ی فرهنگی، استراتژی، سیاست فرهنگی و چشم‌انداز پرداخته شده و با بهره‌گیری از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و افراد صاحب‌نظر و نیز با توجه به نقش اصلی مقوله فرهنگ در تحقق انقلاب اسلامی ایران، برخی از تحولات فرهنگی مانند آزادی‌خواهی، عدالت‌جویی، استقلال‌خواهی، دین‌باوری و پایبندی به ارزش‌های اسلامی را زمینه‌ساز توسعه‌ی فرهنگ می‌داند. نگارنده بر این باور است که بخش عمده‌ی چشم‌انداز بیست ساله، با توجه به واژه‌ها و عناوین دقیق و مناسبی که در این سند به کار رفته است، صبغه‌ی فرهنگی دارد و با اهداف توسعه فرهنگی نظام جمهوری اسلامی به طور کامل مطابقت می‌کند. دستیابی ایران به مقام اول علمی و فناوری در منطقه آسیای جنوب غربی، تقویت و پیشبرد جنبش نرم‌افزاری، تولید علم، توسعه یافتگی همه‌جانبه، تعامل سازنده و مؤثر با جهان اسلام و کشورهای دیگر دنیا با حفظ هویت انقلابی و اسلامی و افتخار به هویت ایرانی، از جمله اهداف آرمانی است که در متن سند چشم‌انداز مورد توجه قرار گرفته و عملیاتی شدن آن نیازمند برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری جدی و عزم ملی است.

علاوه بر این در این نوشتار بر شناخت زیرساخت‌ها و ارزیابی نقاط قوت و ضعف، برای رسیدن به اهداف چشم‌انداز فرهنگی نیز تاکید گردیده است. نگارنده در پایان مقاله ضمن اشاره به برنامه‌ی چهارم توسعه، بیان می‌دارد

*. نویسنده و پژوهشگر و مشاور فرهنگی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

که در این برنامه محورهای مهمی چون مقابله با تهاجم فرهنگی، تقویت نهضت نرم‌افزاری و ترویج پژوهش، تکنولوژی و فناوری، تولید علم و فرهنگ سازی برای استفاده بهینه از تولیدات داخلی کشور، سالم سازی فضای فرهنگی، رشد آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی، تقویت وحدت و هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی، اهتمام جدی به فرهنگ ریشه‌دار بومی و... دیده شده است که در سایه تحکیم باورهای دینی و مذهبی، آموزش و برنامه‌ریزی، بهره‌گیری از کلیه امکانات فرهنگی کشور با مدیریت کارآمد و زمینه‌های رشد و توسعه فرهنگی نظام جمهوری اسلامی فراهم می‌گردد.

واژگان کلیدی:

فرهنگ، استراتژی فرهنگی، سیاست فرهنگی، سند چشم‌انداز.

تعاریف

پیش از آن که در خصوص جایگاه توسعه فرهنگی در افق بیست ساله کشور بحث و بررسی شود، شایسته است تا به اختصار تعریفی از واژه‌های توسعه و فرهنگ ارائه دهیم و سپس بحث اصلی را دنبال کنیم.

واژه‌ی فرهنگ مرکب است از «فر» که پیشاوند است و «هنگ» از ریشه تنگ^۱ اوستایی به معنی کشیدن و فرهیختن و فرهنگ، هر دو مطابق است با ریشه ادوکات^۲ و ادوره^۳ در لاتینی به معنی کشیدن و نیز به معنی تعلیم و تربیت است.^۴

فرهنگ که در لغت عرب با کلمه «الثقافه» در انگلیسی با کالچر «Culture» بیان می‌شود عبارت است از:

مجموعه معارف و آثار مآثر و ویژه مواریث تاریخی هر ملت مانند: دانش‌ها و واژگان، زبان، ادبیات، دین و عقاید، صنایع، سبک معماری و شهرسازی، ویژگی‌های بومی، آیین‌ها و آداب و رسوم و طرز معاشرت، شیوه آموزش و پرورش و روش

1. Thany

2. Educat, Education

3. Eture

۴. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، جلد ۱۱، ص ۱۷۳۲، انتشارات دانشگاه تهران.

زندگی، نواهای موسیقی و موضوعات نقاشی و دیگر مظاهر زندگی ایشان.^۱ کلمه فرهنگ و مرادف‌های آن را به گونه‌های متفاوت تعریف کرده‌اند. یکی از صاحب‌نظران حدود صد و شصت و چهار تعریف برای فرهنگ جمع‌آوری نموده است.^۲ و دیگران نیز تا دویست و هفتاد تعریف ارائه داده‌اند و عمده‌ی این تعاریف بسیار تخصصی هستند که در این مقاله مختصر نمی‌گنجد.

«توسعه» نیل به خود بسی (Self - fulfilment) و بدست آوردن مشارکت خلاقانه مردم، در بهره برداری کامل از نیروهای مولد ملی و ظرفیت‌های انسانی یک جامعه است.

توسعه را می‌توان مجموعه‌ای از فعالیت‌ها برای هدایت در جهت ایجاد شرایط مطلوب زندگی بر اساس نظام ارزشی مورد پذیرش جامعه تعریف کرد.

بنابراین، توسعه را می‌توان طیفی از تغییرات به هم پیوسته، در جهت تأمین نیازهای رو به گسترش جامعه دانست.^۳

منظور از توسعه فرهنگی، ارتقای سطح کیفی و کمی فرهنگ جامعه در جهتی هماهنگ با توسعه اقتصادی است. هدف محوری توسعه فرهنگی، آماده سازی جامعه برای پذیرش پدیده توسعه در سایر ابعاد است. آحاد جامعه در نتیجه توسعه‌ی فرهنگی آماده‌ی مشارکت و همکاری برای تحقیق توسعه کلان می‌شوند. توسعه فرهنگی در هیچ کجای دنیا به یکباره اتفاق نمی‌افتد و نیازمند برنامه‌های کوتاه مدت و بلند مدت است.^۴

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشگاه علوم انسانی

زیر ساخت اصلی توسعه

در گذشته به نقش و اهمیت پدیده‌ای که امروزه از آن به عنوان «فرهنگ» یاد می‌شود، توجهی نمی‌شد و تا چند دهه‌ی گذشته، تأثیر زیربنایی و کلیدی مقوله‌ی فرهنگ در حیات جوامع، از نظر محققان و اندیشمندان پنهان بود، در مقابل، بسیاری از آنان بر این

۱. انصاف‌پور، غلامرضا، فرهنگ فارسی، (تهران، انتشارات زوار)، ص ۷۸۲.

۲. اسماعیل‌پور، حسن، مدیریت بازاریابی بین‌الملل، (تهران: نشر نگاه دانش، ۱۳۷۳)، ص ۲۶۰.

۳. محمدرحیم عیوضی، فصلنامه پژوهشی اندیشه‌های انقلاب اسلامی، سال دوم شماره ۷ و ۸، ص ۶۶.

۴. شیخ‌نیا، محمدرضا، مدیریت فرهنگی صلح، (تهران: نشر ۱۳۸۳)، ص ۷.

باور بودند که عواملی چون اقتصاد، منابع طبیعی، موقعیت استراتژیک و توانمندی‌های صنعتی، نقش بیشتر و مؤثرتری در امر توسعه و پیشرفت جامعه دارند. اما در دو سه دهه‌ی اخیر، سیاست‌گذاران و صاحب‌نظران، پس از بحث و بررسی بسیار، در زمینه «توسعه» به این باور رسیدند که امروزه مقوله فرهنگ، به عنوان نیرویی قدرتمند، و زیر ساخت اصلی توسعه محسوب می‌شود و به دلیل نقش کلیدی و محوری که این عامل دارد به تنهایی می‌تواند تا حدود زیادی خلأ عوامل دیگر را پر کند.

در حقیقت نقطه آغازین و اساس توسعه، مبتنی بر فرهنگ است. و به عقیده‌ی برخی از صاحب‌نظران «به کمک فرهنگ است که زمان گذشته به حال پیوند می‌خورد، و دنیای حال که حالت سطح دارد، بُعد و ژرفا به خود می‌گیرد...»

به اعتقاد این دسته از متفکران مجموع آثار فرهنگی یک قوم مبین میزان فعالیت و کوشش برای دست یافتن به عمق و وسعت و گشایش در زندگی است، که بدین گونه می‌توان گفت که هر قومی با فرهنگ‌تر باشد، بیشتر و ژرف‌تر و بهتر زندگی می‌کند.^۱ در تعالیم حیات‌بخش اسلام و آموزه‌های دینی نیز، نقش فرهنگ را تعیین کننده و امور دیگر را تابعی از آن دانسته‌اند. امام خمینی (ره) ضمن پذیرش نیازهای مادی و اقتصادی به عنوان یکی از ابعاد وجودی انسان، اساس جامعه را در فرهنگ آن می‌داند و درباره محوری و کلیدی بودن فرهنگ می‌فرماید:

«بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ و جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ هر چند جامعه از بُعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی پوچ و پوک و میان تهی است.»^۲

با بررسی دیدگاه‌ها و دقت در اندیشه‌های فرهنگی امام راحل (ره) و تأکید آن بزرگوار در خصوص استقلال فرهنگی و پرهیز از وابستگی‌های فرهنگی امت اسلامی به بیگانگان و اجانب، به اهمیت مقوله فرهنگ بیشتر پی می‌بریم. در این زمینه هیچ بیانی، رساتر از گفتار ایشان نیست که می‌فرماید:

۱. محمدعلی اسلامی ندوشن، فرهنگ و شبه فرهنگ، تهران، انتشارات توس، چاپ اول، ۱۳۵۲، صص

۲۰-۲۱.

۲. صحیفه نور، جلد پانزدهم، ص ۱۶.

«نقیصه‌ها را همه با هم باید رفع بکنیم که در رأس آن‌ها فرهنگ است، فرهنگ اساس ملت است، اساس ملیت یک ملت است. اساس استقلال یک ملت است و لهذا آن‌ها کوشش کرده‌اند که فرهنگ ما را استعماری کنند، کوشش کردند که نگذارند انسان پیدا بشود، آن‌ها از انسان می‌ترسند، از آدم می‌ترسند.»^۱

حال با توجه به اهمیت و جایگاه والای فرهنگ و نظر به این که توسعه فرهنگی، مقدم بر توسعه سیاسی و اقتصادی است، ضرورت دارد تا در این جا به طور خلاصه دو مفهوم اساسی در زمینه توسعه فرهنگی را تعریف کنیم، که عبارتند از: استراتژی فرهنگی و سیاست فرهنگی.

استراتژی فرهنگی

کلمه استراتژی از Strategie فرانسه یا Strategy انگلیسی گرفته شده و اصل هر دوی آن‌ها، کلمه‌ی لاتین Strategos از Stratos به معنای ارتش و agein به معنای فرماندهی کردن است. و بدین ترتیب معنی کلمه Strategos فرماندهی ارتش و Strategia هنر فرماندهی ارتش یا فن رهبری جنگ‌هاست؛ سپس گستره‌ی کاربرد این تعبیر در دوران کنونی وسیع‌تر شده و اصول برنامه‌ریزی یا فن اداره کردن را در تمامی ابعاد زندگی کنونی در بر گرفته است.^۲

استراتژی فرهنگی، در حقیقت بر چگونگی توسعه فرهنگی کشور در راستای اهداف راهبردی کلان توسعه ملی، نظارت دارد و در صدد «به نگرشی آینده» و تغییر شرایط فرهنگی فعلی به شرایط بهتر و مطلوب‌تر است.

مفهوم سیاست فرهنگی

سیاست فرهنگی به معنای عام و عرفی آن عبارت است از مجموعه اهداف، تصمیم‌گیری‌های کلان، اولویت‌ها و نیز اصول و مبانی که به منظور فراهم شدن شرایط فرهنگی، اجتماعی مطلوب اتخاذ می‌گردد. سیاست فرهنگی در واقع راهنمای مسئولان و کارگزاران فرهنگی است که در چارچوب قانون اساسی نظام، حرکت فرهنگی آینده

۱. همان، جلد ششم، ص ۹۴.

۲. محمد مقدس، راهبرد فرهنگی جهان اسلام، (تهران، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۸۰)، ص ۳۳.

کشور را روشن می‌کند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شالوده و زیر بنای سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب قانون اساسی پی‌ریزی شد و پس از آن نیز شورای فرهنگ عمومی کشور، با تشکیل حدود صد و هفتاد جلسه با حضور صاحب‌نظران، نخبگان، مدیران، کارشناسان، اندیشمندان و سیاستمداران فرهنگی، مجموعه‌ای شامل اهداف فرهنگی، مبانی، اولویت‌ها و سیاست‌های کلی تهیه و تدوین گردید و سرانجام در جلسه شماره ۲۸۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی مورخ ۱۳۷۱/۵/۲۰ تحت عنوان «اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» به تصویب نهایی رسید.

در اینجا به منظور تقریب ذهن و آشنایی بیشتر با وجوه اشتراک و افتراق سیاست فرهنگی و سند چشم‌انداز بیست ساله که متعاقباً مورد بررسی قرار می‌گیرد، تنها به ذکر اهداف کلی فرهنگی در نظام جمهوری اسلامی ایران به شرح ذیل بسنده می‌کنیم:

۱. رشد و تعالی فرهنگ اسلامی انسانی و بسط پیام و فرهنگ انقلاب اسلامی در جامعه و جهان.

۲. استقلال فرهنگی و زوال مظاهر منحط و مبانی نادرست فرهنگ‌های بیگانه و پیراسته شدن جامعه از آداب و رسوم منحرف و خرافات.

۳. به کمال رسیدن قوای خلاقه و شایسته وجود آدمی در همه شئون و به فعالیت در آمدن استعدادهای خداداده و استحصال دقائن عقول و ذخایر وجودی انسان؛

۴. آراسته شدن به فضایل اخلاقی و صفات خدایی در مسیر وصول به مقام انسان متعالی؛

۵. تحقق کامل انقلاب فرهنگی در جهت استقرار ارزش‌های مورد نظر اسلام و انقلاب اسلامی در زندگی جمعی و فردی و پاسداری از آنها و استمرار حرکت فرهنگی برای رسیدن به جامعه مطلوب؛

۶. درک مقتضیات و تحولات زمان و نقد و تنقیح دستاوردهای فرهنگی جوامع بشری و استفاده از نتایج قابل انطباق با اصول و ارزش‌های اسلامی.

چشم‌انداز توسعه فرهنگی ایران در افق بیست ساله

بعد از شناختی که از توسعه فرهنگی و اهداف کلی فرهنگی کشور حاصل شد، اینک به

بررسی ابعاد فرهنگی سند چشم‌انداز بیست ساله می‌پردازیم:

۱. تعریف چشم‌انداز و ویژگی‌های آن

چشم‌انداز عبارت است از آرمان قابل دستیابی جامعه در زمان بلند مدت معین، که متناسب با ارزش‌ها و آرمان‌های نظام و مردم تعیین می‌شود.

چشم‌انداز تصویری از ایران آرمانی در آینده را تصویر می‌کند که هویت اسلامی و انقلابی آن مورد تأیید مقام معظم رهبری بوده است، بنابراین استفاده از حکومت دینی لازمی تشکیل جامعه‌ی آرمانی است؛ چشم‌انداز بیست ساله عاملی است که:

۱. هر یک از مؤلفه‌های اصلی جامعه را جهت می‌دهد و اهدافشان را تعیین می‌کند؛
  ۲. مجموعه‌ی عوامل را به هم پیوند می‌زند و از آن نظامی سازگار می‌سازد.
- چشم‌انداز دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. هدفمندی سند

۲. واقع بینی

۳. آینده نگری

۴. جامع بینی همراه با ارزش‌مداری

۵. حفظ وحدت و مشارکت ملی

۶. تضمین استقلال جامعه

۲. سند چشم‌انداز در نگاه مقام معظم رهبری

دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۷۸ بحثی را؛ با عنوان «افق آینده» آغاز کرد و پس از مدت‌ها بحث و بررسی و استفاده از تجربیات کارشناسان و نخبگان داخلی و تجربه کشورهای دیگری؛ مانند فرانسه و مالزی، سرانجام کمیسیون خاصی از اعضای مجمع تشخیص، کار طراحی و تدوین سند چشم‌انداز بیست ساله را بر عهده گرفتند و پس از آماده شدن، متن آن با اصلاحاتی به تصویب رسید و به محضر مقام معظم رهبری ارائه گردید و معظم‌له در سال ۱۳۸۲ آن را اصلاح و تصویب و به قوای سه‌گانه ابلاغ فرمودند.

سال ۱۳۸۴، اولین سال عملیاتی کردن و حرکت به سوی چشم‌انداز بیست ساله

جمهوری اسلامی ایران است.

رهبر معظم انقلاب، چشم‌انداز بیست ساله آینده نظام را مبنای سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مختلف کشور می‌دانند و با اشاره به ترسیم چشم‌انداز منطقی، واقع‌بینانه و درخشان بیست سال آینده می‌فرمایند: «این آینده روشن و مطلوب که بر مبنای واقعیات کشور و جهان و بر اساس کار کارشناسی و منطقی ترسیم شده است، به فضل پروردگار و با همت و تلاش مسئولان و مردم محقق خواهد شد.»^۱

ایشان در جای دیگری خطاب به جوانان می‌فرمایند:

«شما جوان‌های عزیز این سند چشم‌انداز را مطالعه کنید، اگر کسی دقت نکند، ممکن است خیال کند افرادی نشست‌اند و انشا نوشته‌اند؛ ولی نه، بدانید انشا نیست، کلمه کلمه‌ی این چشم‌انداز - با تأکید می‌گویم - محاسبه شده است. این که ما گفتیم در بیست سال آینده می‌خواهیم اولین کشور منطقه پیرامون این خصوصیات باشیم و این شاخص‌ها را داشته باشیم - که در سند دو صفحه‌ای چشم‌انداز ذکر شده - کلمه کلمه‌ی اینها بررسی و محاسبه و کارشناسی شده است. ما می‌توانیم اما این توانستن شروطی دارد.»^۲

۳. ابعاد فرهنگی سند چشم‌انداز

با دقت در متن سند چشم‌انداز بیست ساله، شش موضوع کلی و مهم، مورد توجه قرار گرفته است:

شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
تولید علم و دانش

۱. صیانت از ارزش‌های ملی و اسلامی؛
۲. تحقق قسط و عدالت اجتماعی توأم با رشد و توسعه؛
۳. تأمین امنیت ملی و اجتماعی؛
۴. ویژگی‌های جامعه ایرانی ۱۴۰۴؛
۵. جایگاه منطقه‌ای و تعامل با جهان (اسلام - روابط بین‌الملل)؛
۶. توسعه یافتگی همه جانبه؛

متن سند:

۱. اقامه نماز جمعه تهران، مصلای امام خمینی (ره)، ۸/۲۳/۸۲.

۲. سخنان مقام معظم رهبری، روزنامه شرق، شنبه ۲۰/۴/۸۲، سال اول، شماره ۲۳۶.

«با اتکال به قدرت لایزال الهی و در پرتو ایمان و عزم ملی و کوشش برنامه‌ریزی شده و مدبرانه جمعی و در مسیر تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی، در چشم‌انداز بیست ساله: ایران کشوری است توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فن‌آوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی و الهام بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل.»

همان طوری که از متن سند پیداست؛ کلید واژه‌های موجود در آن نیز بار فرهنگی و مذهبی دارند و چنین حکایت می‌کنند که طبق فرموده مقام معظم رهبری، در نگارش کلمه به کلمه این سند محاسباتی صورت گرفته و مسئله فرهنگ در سند چشم‌انداز جدی گرفته شده است و واژه‌های آن تصادفی نیست.

این سند که در قالب چهار برنامه پنج ساله تحقق می‌یابد، به عنوان سند ملی و چشم‌انداز بیست ساله‌ای است که عزم جدی و انسجام ملی را می‌طلبد. برنامه‌ریزی در این سند بر اساس آرمان‌ها و مبانی ارزشی و اصول قانون اساسی قابل تحقق در بیست سال آینده کشور صورت پذیرفته است تا در زمینه علمی و فناوری در سطح منطقه جنوب غربی آسیا، جایگاه خاصی داشته باشیم و برای رسیدن ایران به جایگاه اول در منطقه باید بستر و زیر ساخت‌های مناسب فراهم شود.

برای نیل به این هدف، رعایت موارد ذیل ضروری است:

۱. آموزش و تربیت نیروهای انسانی؛

۲. حفظ هویت ایرانی و اسلامی و نفی وابستگی فرهنگی

۳. برنامه‌ریزی جامع و کامل؛

۴. مدیریت کارآمد و شایسته؛

۵. تعامل سازنده با سایر کشورها.

بر اساس یکی از بندهای این سند، قرار است جامعه ایرانی در بیست سال آینده،

چنین ویژگی‌هایی را داشته باشد:

«توسعه یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود، متکی بر

اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر مردم سالاری دینی،

عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مندی از

امنیت اجتماعی و قضایی.

با توجه به این بند، برای رسیدن به اهداف توسعه، باید شرایط و امکانات لازم را در زمینه‌های مختلف فراهم نماییم.

الگوی توسعه به لحاظ شرایط خاص کشور و منطقه، باید متناسب با سه رکن زیر پی‌ریزی و اجرا گردد:

۱. مقتضیات (فرهنگی، جغرافیایی، تاریخی).
۲. ارزش‌ها (اسلامی، ملی، اخلاقی، انقلابی).
۳. مبانی اجتماعی (مردم سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، کرامت و حقوق).

نظر به این که انقلاب اسلامی، انقلاب بزرگ فرهنگی بوده است، برای تداوم و توسعه کشور در همه‌ی زمینه‌ها بویژه زمینه فرهنگی که در سند چشم‌انداز مورد توجه قرار گرفته، توسعه پایدار در سایه پایبندی به اصول و مبانی اخلاقی و دفاع همه جانبه از ارزش‌های اسلامی و انقلابی با تکیه بر مردم سالاری دینی، عدالت اجتماعی و کرامت انسانی حاصل می‌شود.

بنابراین، تحول در فرهنگ می‌تواند مقدمه‌ای برای توسعه در ابعاد گوناگون باشد و متقابلاً نادیده گرفتن نقش و جایگاه فرهنگ و بی‌توجهی به آثار مثبت مقوله‌ی فرهنگ، تبعات و پیامدهای نامطلوب و زیانباری را در جامعه به دنبال دارد و به فساد فرهنگی منتهی خواهد شد. در جهت تحقق اهداف فرهنگی بیست ساله شناخت زیر ساخت‌ها و نقاط قوت و ضعف ضرورت دارد، بازنگری جدی عملکرد گذشته، شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی و داخلی کشور نیز در شکل‌گیری این سند نقش اساسی دارد و باید تمامی موارد یاد شده مد نظر قرار گیرند.

بر اساس مفاد یکی از بندهای سند چشم‌انداز، ویژگی‌های فرد ایرانی ۱۴۰۴ به شرح زیر است:

«فعال، مسئولیت‌پذیر، ایثارگر، مؤمن، رضایتمند، برخوردار از وجدان کاری و انضباط؛ دارای روحیه‌ی تعاون و سازگاری اجتماعی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی و شکوفایی ایران و مفتخر به ایرانی بودن.»

واژه‌هایی که در این بخش از سند به کار رفته، دارای معانی و مفاهیم عمیق فرهنگی است که باید برای تحقق آن، همه‌ی مردم ایفای نقش نمایند و خویشتن را در قبال

شکل‌گیری و اجرای آن موظف بدانند.

هر فرد ایرانی با روحیه‌ای سرشار از ایمان، تعهد، تعاون و همکاری و مسئولیت‌پذیری دارای انگیزه و اعتقاد به سربلندی ایران و نظام مقدس جمهوری اسلامی در جهت توسعه و شکوفایی کشور باید در عرصه‌های گوناگون فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، فعالانه حضور داشته باشند و برای توسعه و پیشرفت ایران اسلامی تلاش نمایند.

در بخشی از این سند، دستیابی ایران به مقام اول علمی و فناوری پیش‌بینی شده و به این هدف مهم صراحت دارد:

«دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه‌ای آسیای جنوب غربی؛ (شامل: آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم...»

در این سند برای اولین بار است که از میان حوزه‌های مختلف دنیا، به طور مشخص از منطقه آسیای جنوب غربی یاد شده است که با فرهنگ شرقی منطقه سنخیت بیشتری نیز دارد. آسیای جنوب غربی منطقه‌ای مهم و استراتژیک با فرهنگ و تمدن کهن است که بین سه کشور هندوچین، روسیه و اروپا و اقیانوس هند قرار گرفته و با آسیای مرکزی در شمال غرب و ایران و پاکستان و افغانستان در سمت شرق، خلیج فارس در جنوب و خاورمیانه کوچک (مدیترانه‌ای) با قفقاز را تشکیل می‌دهند که جمهوری اسلامی ایران در مرکز آن قرار گرفته و نقش بسیار مهم و حساسی دارد.

از طرفی وجود ذخایر فراوان معدنی، گسترده‌گی سرزمین، موقعیت استراتژیک، ژئوپولیتیک، ژئواکونومیک، تنوع آب و هوا، تمدن و فرهنگ غنی، دستیابی به اهداف چشم‌انداز را آسان می‌سازد. مقام معظم رهبری، زیر ساخت‌های محکم کشور را، مبنای حرکت به سوی آینده‌ای روشن و پیشرفته می‌دانند و توانمندی‌ها و قابلیت‌های جوانان کشورمان را در عرصه‌های علمی و فرهنگی خصوصاً در تولید علم و فناوری، دانش هسته‌ای و سلول‌های بنیادی، بارها و بارها ستوده‌اند و برای تحقق اهداف چشم‌انداز در این زمینه، برنامه‌ریزی درست و راه حرکت را مهم‌ترین نکات کلیدی نیل به اهداف بلند مدت کشور می‌دانند و می‌فرمایند:

«علاوه بر پیشرفت‌های زیربنایی، فراهم شدن زمینه بروز استعداد‌های جوانان

کشور و دستیابی دانشمندان جوان ایران عزیز به فناوری‌های پیشرفته، مهم‌ترین زیر ساختی است که دستیابی به آینده روشن ترسیم شده را امکان‌پذیر می‌سازد...

بسیاری از کارهای برجسته علمی کشور در محیط‌هایی سرشار از مغنویت و ذکر پروردگار صورت گرفته است که این امر مسئله‌ای بسیار با ارزش است.^۱

برای دستیابی ایران به جایگاه اول علمی و فناوری، باید یکی از کشورهای پیشرفته را شناسایی نموده و درصد پیشرفت آن کشور در سال‌های گذشته را مشخص کرد. پس از آن باید تلاش نماییم تا ترقی و پیشرفت ما در هر سال از آن کشور بیشتر باشد تا این که در بیست سال آینده به جایگاه اول علمی نایل شویم.

در پیمودن این راه بیست ساله ضرورت دارد، فعالیت‌ها جهت‌دار باشد و هر فرد ایرانی با هماهنگی کامل، خویشتن را موظف نماید که در راستای تحقق چشم‌انداز حرکت کند و دولت هم در این مسیر از هیچ‌گونه حمایت و پشتیبانی دریغ نوزد.

برخورداری از دانش پیشرفته، توانایی در تولید علم و فناوری مدرن که در جای دیگر این سند بدان اشاره شده است، مستلزم چندین برنامه کوتاه مدت و میان مدت است که در سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه نیز ملحوظ گردیده است.

رسیدن به جایگاه اول دانش فنی و فناوری منوط به چند اقدام مهم و اساسی است:

۱. سازماندهی و بسیج امکانات و ظرفیت‌های کشور در جهت افزایش سهم کشور در تولیدات علمی جهان.
۲. فراهم آوردن فرصت‌های مطالعاتی، اجرای طرح‌های پژوهشی، علمی مشترک، برنامه‌ریزی و اجرای موافقت‌نامه‌های علمی و فرهنگی در زمینه تبادل استاد و دانشجو.
۳. تربیت و تأمین نیروی انسانی مورد نیاز با ابزار و امکانات پیشرفته دنیا برای رفع نیازهای علمی، فنی و تخصصی کشور.
۴. تعامل علمی و فرهنگی با مراکز علمی و تحقیقاتی در منطقه و جهان، فراهم ساختن زمینه ارتباط و تبادل نظر، اعطای بورسیه تحصیلی، تصدی کرسی‌های علمی، تشکیل میزگردهای علمی و تخصصی و امثال آن.
۵. تولید علم و دانش، تقویت نهضت علمی و جنبش نرم‌افزاری از طریق ایجاد یک فضای هماهنگ و تغییر در رویه‌ها و دیدگاه‌ها در راستای تحقق سند چشم‌انداز.

ع برنامه‌ریزی برای ایجاد و گسترش مراکز علمی و دانشگاهی و ارتقای سطح آگاهی نسل جوان و تحصیلکرده با بهره‌گیری از نخبگان فکری و چهره‌های سرشناس فرهنگی کشور.

در بخش دیگری از این سند که در خصوص تعامل سازنده و مؤثر با جهان اسلام است از محورهای اساسی قابل تحقق به شرح زیر تصریح شده است:

«الهام بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم سالاری دینی، توسعه کارآمد، جامعه اخلاقی، نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی، تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی و منطقه‌ای براساس تعالیم اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره)».

همچنان که ملاحظه می‌شود، نقشی که برای ایران در این بخش از سند در نظر گرفته شده، حتی از مرزهای ملی و سیاسی فراتر رفته و به همین اعتبار، با گرایش اسلامی و الهام از تعالیم عالی‌ه اسلام و افکار و اندیشه امام خمینی (ره)، به عنوان چشم‌اندازی فرا ملی، منطقه‌ای و جهانی حائز اهمیت است و ناظر بر صدور اندیشه انقلاب اسلامی در سطوح مختلف فرا منطقه‌ای و معرفی اسلام ناب در جهان اسلام نیز می‌شود.

سیاست‌های کلی فرهنگی، علمی و فناوری برنامه چهارم توسعه

برنامه چهارم توسعه اولین برنامه چشم‌انداز بیست ساله است که در راستای اهداف چشم‌انداز تهیه گردیده و در آن همانطور که دولت در قبال مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، قضایی، امور دفاعی و امنیتی مسئولیت دارد، نسبت به توسعه و ارتقای سطح فرهنگ و معنویات جامعه نیز موظف است. در برنامه چهارم توسعه فرهنگی، علمی و فناوری که به مدت پنج سال به طول می‌انجامد، سیاست‌های کلی زیر تدوین شده است:

۱. اعتلا، عمق و گسترش معرفت و بصیرت دینی بر پایه قرآن و مکتب اهل بیت (ع):
  - استوار کردن ارزش‌های انقلاب اسلامی در اندیشه و عمل.
  - تقویت فضایل اخلاقی و ایمان، روحیه‌ی ایثار و امید به آینده.
  - برنامه‌ریزی برای بهبود رفتارهای فردی و اجتماعی.
۲. زنده و نمایان نگاهداشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) و برجسته کردن نقش آن به عنوان معیاری اساسی در تمام سیاستگذاری‌ها و

۳. تقویت وجدان کاری و انضباط اجتماعی و روحیه کار و ابتکار، کارآفرینی، درستکاری و قناعت، اهتمام به ارتقای کیفیت تولید. فرهنگ سازی برای استفاده از تولیدات داخلی، افزایش تولید و صادرات کالا و خدمات.

۴. ایجاد انگیزه و عزم ملی برای دستیابی به اهداف مورد نظر در افق چشم‌انداز. ۵. تقویت وحدت و هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی و آگاهی کافی درباره تاریخ ایران، فرهنگ، تمدن و هنر ایرانی - اسلامی و اهتمام جدی به زبان فارسی.

۶. تعمیق روحیه دشمن‌شناسی و شناخت طرف‌نراها و توطئه‌های دشمنان علیه انقلاب اسلامی و منافع ملی، ترویج روحیه ظلم‌ستیزی و مخالف با سلطه‌گری استکبار جهانی. ۷. سالم‌سازی فضای فرهنگی، رشد آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی و اهتمام امر به معروف و نهی از منکر.

۸. مقابله با تهاجم فرهنگی؛ گسترش فعالیت رسانه‌های ملی در جهت تبیین اهداف و دستاوردهای ایران اسلامی برای جهانیان.

۹. سازماندهی و بسیج امکانات و ظرفیت‌های کشور در جهت افزایش سهم کشور در تولیدات علمی جهان.

- تقویت نهضت نرم‌افزاری و ترویج پژوهش.
- کسب فناوری؛ بویژه فناوریهای نو شامل ریز فناوری‌های زیستی، اطلاعات و ارتباطات، زیست محیطی، هوا فضا و هسته‌ای.

۱۰. اصلاح نظام آموزشی کشور شامل آموزش و پرورش، آموزش فنی و حرفه‌ای، آموزش عالی، و کارآمد کردن آن برای تأمین منابع انسانی مورد نیاز در جهت تحقق اهداف چشم‌انداز.

۱۱. تلاش در جهت تبیین و استحکام مبانی مردم‌سالاری دینی و نهادینه کردن آزادی‌های مشروع از طریق آموزش، آگاهی بخشی و قانونمند کردن آن.

نتیجه‌گیری

چشم‌انداز، تصویری از آینده‌ی آرمانی ایران اسلامی است که هویت اسلامی و انقلابی آن مورد تأیید مقام معظم رهبری بوده و مبنای سیاستگذاری و برنامه‌ریزی کشور در زمینه‌های مختلف خواهد بود. در سند چشم‌انداز بیست ساله، توسعه فرهنگی و ارتقای سطح فرهنگ جامعه با عنایت به ویژگی‌های فرهنگی انقلاب اسلامی، مورد توجه خاص قرار گرفته و شرایط بسیار مساعدی در کشور برای تحقق اهداف توسعه فرهنگی مندرج در این سند وجود دارد. توسعه‌ی پایدار فرهنگی در افق بیست ساله‌ی کشور، مدیون تقویت روحیه‌ی ایمان و ایثار در مسئولان و مردم بوده و تلاش گسترده و بسیج ملی، مدیریت فرهنگی کارآمد، عدالت‌گستری و مبارزه با فقر و فساد و تبعیض، پایبندی به مبانی ارزشی و قانون اساسی، آموزش و برنامه‌ریزی جامع و مناسب را می‌طلبد.

همچنین معرفی صحیح احکام اسلام، مقابله با شیخون فرهنگی، دفاع از ارزش‌های الهی و اخلاقی، قطع وابستگی فرهنگی و خودباوری و اعتماد به نفس، از عوامل مهم دستیابی به اهداف فرهنگی هستند که در افق بیست ساله توسعه فرهنگی کشور و تضمین استقلال فرهنگی، نقش اساسی ایفا می‌کنند و بدون شک بی‌توجهی به عوامل یاد شده فساد فرهنگی را به دنبال دارد و مانع بزرگی برای رسیدن به اهداف مقدس فرهنگی محسوب خواهد شد.

در جهت تحقق بخشیدن به اهداف فرهنگی پیش‌بینی شده در سند چشم‌انداز بیست ساله، شناسایی و تقویت ظرفیت‌ها، توانمندی‌های فرهنگ بومی، چالش‌ها و فرصت‌های فرهنگی نیز ضروری است و تجهیز امکانات و فراهم ساختن زمینه‌های مورد نیاز در ابعاد مختلف، لازم به نظر می‌رسد.

منابع

۱. دهخدا، علی اکبر. لغتنامه. جلد یازدهم. تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۲. انصاف پور، غلامرضا. فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات زوار.
۳. اسماعیل پور، حسن، مدیریت بازاریابی بین الملل. تهران: نشر نگاه دانش، ۱۳۷۹.
۴. عیوضی، محمدرحیم. «توسعه‌ی فرهنگی در انقلاب اسلامی؛ چالشها و فرصتها» فصلنامه‌ی اندیشه‌ی انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۷ و ۸ (پاییز و زمستان ۸۲)
۵. شیخ‌نیا، محمدرضا. مدیریت فرهنگ صلح. تهران: نشر میبد، ۱۳۸۴.
۶. اسلامی ندوشن، محمدعلی. فرهنگ و شبه‌فرهنگ. تهران: انتشارات توس، ۱۳۵۴.
۷. صحیفه‌ی نور
۸. مقدس، محمد. راهبرد فرهنگی جهان اسلام. تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی. ۱۳۸۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

